

FÜZZETEK

A Magyar—Török Baráti Társaság időszaki lapja
Macar—Türk Dostluk Derneği Yayını

- Üç ayda bir çıkar -

1848

1998

Macar Özgürlük Savaşçılarına 1849'da Türk desteği

Macaristan'da 1848/49-da devrimci dönüşüm oldu. Bu süreçte toprak köleliği düzenine son verildi, kentsoylu yapılanma yolları açıldı, soylular devleti sistemi yerine parlamenter yönetim düzeni getirildi, ve 16. yüzyıldan beri Habsburg iktidarına bağımlı olan ülkenin, özerkliğini sağlayıp sonra da bağımsız devletini kurması yolunda denemelere girişildi. Avusturya İmparatoru, önce bölüp ayırma çabalarının, sonra da seferber ettiği kendi silahlı kuvvetlerinin başarısızlığı üzerine Rus Çarı'ndan yakarıp sağladığı işgal birliklerinin yardımıyla, sonuna kadar kahramanca direnen Macar Vatan Ordusu'nu yenilgiye uğrattı. Acımasız misilleme karşısında pek çokları, ilerde savaşımı sürdürme koşullarının tekrar yaratılacağı inancı içinde yüreklerinde besledikleri umutlarla iltica yolunu seçtiler. Dönüşümün önderi Lajos Kossuth, 17. Ağustos 1849'da Osmanlı topraklarına vardı ve orada, eşliğindeki bir çok önder politikacıyla, generalle, ayrıca üç dört bin kadar vatan ordusu neferiyle birlikte barınma olanağı buldu.

Macaristan olayları, yenilenmeyi arzulayan ve bunun engelleriyle boğuşan Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir ilgiyle izleniyordu. Değişiklik yapılması gereğini başlarında Reşid Paşayla beraber kavrayanlar, Macar özgürlük çabalarına yakın ilgi gösteriyorlar ve Avusturya İmparatoru ile Rus Çarının birlik olmasını giderek artan endişeyle izliyorlardı. Ve sırası gelince, Rus müdahalesini şiddetle protesto ettiler. Sultanın Bükreşteki şahsi temsilcisi Fuad efendi daha 1849 yılı başlarında Rus birliklerinin Erdel'e ilk akını sırasında, Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Romen topraklarından Macar vatan ordusuna saldırımlarına karşı protestoda bulundu.

1849 Haziranında başlatılan Rus müdahalesi karşısında atılacak adımları ise dışişleri yetkilisi Ahmed efendi, Sadrazam Reşid Paşa'nın verdiği görev üzerine, İngiliz ve Macar elçileri Stratford Canning ve Gyula

Andrássy ile beraber bağdaştırdı. O dönemde Macaristan ile sınırı olan eyaletlerdeki Türk valilerin bir çoğunun ve bu arada özel çabalarıyla etkili olan Ömer Paşa'nın, silah nakliyatına, batılı gönüllülere, diplomatlara, askerî şahsiyetlere ve irtibat sağlayan Macarlara yolları açarak Macar özgürlük savaşını desteklediklerini burada hatırlatmak yerinde olur.

Osmanlı devleti mültecileri kabul etmekle Macar davasına en büyük yardımı gösterdi. Sonra da Kossuth'ların iadesini kılıç şakırdatarak talep eden Avusturya ve Rusya'ya karşı koyma cesaretini göstererek yardıma devam etti. Macaristan mültecilerinden pek çokları, aralarında Leh generali József Bem ve daha sonraki Kırım savaşının kahramanı Macar generali György Kmety, Çar iktidarına karşı kaçınılmaz savaşın arifesinde Türk ordusunun hazırlanmasına yardım edebilmek için müslümanlığı kabul ettiler. Türk topraklarına iltica edenlerin bir çoğu yurda döndü, pek çokları da dünyanın dört bir yanına dağıldı. Büyük devletlerin baskısı karşısında Kossuth'u ve bir dizi sadık yandaşını, enterne edilmiş kişiler olarak Balkanlar'dan Anadolu'ya naklettiler.

Kossuth, Türkiye'de kaldığı iki yılın birbuçuk yılını Kütahya'da geçirdi. Zorunlu ikamet koşulları - Türk makamlarının kesin çoğunluğunun gösterdiği iyi niyet sayesinde - Batı Avrupa'daki mülteci arkadaşlarıyla bağlantı kurmasına ve özgür dünya forumlarında düşüncelerini duyurmasına imkân sağladı. Macaristan'ın demokratik yenileşmesini amaçlayan anayasa önerisini ve Tuna boyu halklarının birlik olmalarını ısrarla savunan görüşünü açıkladığı taslağı Kütahya'da hazırlayıp kaleme aldı. ABD Kongresi'nin kararına uygun olarak, enterne edilmiş Macar politikacılarını özgür diyara götürmek üzere bir Amerikan savaş gemisi Türk sularına gelince, Lajos Kossuth, Türklerin de erdemleriyle, bezgin olarak değil, milletinin yenileşmesini desteklemeye hazır olarak, 11 Eylül 1851-de Türkiyeden ayrıldı.

György Szabad

Magyar szabadságharcosok török támogatása 1849-ben

1848/49-ben forradalmi átalakulás zajlott le Magyarországon. Felszámolta a jobbágyrendszert, utat nyitott a polgári átalakulásnak, a rendi államberendezkedést parlamenti kormányzati rendszerrel váltotta fel, s kísérletet tett, hogy a 16. század óta a Habsburg-hatalomtól függő ország önkormányzatát biztosítsa, majd arra is, hogy helyreállítsa független államiságát. Az osztrák császár megosztó törekvéseinek, majd saját fegyveres erői bevetésének kudarcai nyomán az orosz cártól kikönyörgött intervenció seregek segítségével verte le a hősi ellenállást tanúsító magyar honvédsereget. A kegyetlen megtorlás elől, számosan a további küzdelem feltételei megteremtésének reményével szívkben, sokan menekültek el. Az átalakulás vezetője, Kossuth Lajos 1849. augusztus 17-én lépett török földre, ahol számos vezető politikus és tábornok kíséretében, összesen mintegy három-négyezer honvéddel együtt menedékre talált.

A megújulás vágyával és akadályaival küzdő Török Birodalomban élénk érdeklődéssel figyelték a magyarországi fejleményeket. A változás szükségességét felismerők, Resid pasával az élükön rokonszenveztek a magyar szabadságtörekvésekkel, egyre inkább aggodalmaskodva az osztrák császár és az orosz cár összefogása miatt. S amint sor került rá, hevesen tiltakoztak az orosz beavatkozás ellen. Fuad efendi, a szultán személyes bukaresti meghatalmazottja már 1849 elején, az orosz csapatok első erdélyi beütése idején szót emelt az ellen, hogy török fennhatóság alatt álló román földről támadtak a magyar honvédseregre. Az 1849 júniusában megindított orosz intervenció elleni tiltakozó lépéseket pedig a külügyekkel foglalkozó Ahmed efendi egyeztetette — Resid pasa nagyvezér megbízásából — Stratford Canning angol és Andrássy Gyula magyar kóvettel. Megemlítést érdemel, hogy ez idő tájt a Magyarországgal határos tartományok török kormányzói közül többen támogatták a magyar szabadságharcot, kiemelkedő buzgalommal és hatékonysággal Ömer pasa, utat engedve fegyver-szállítmányoknak, nyugati önkénteseknek, diplomatáknak, katonai személyiségeknek és magyar összekötőknek.

A legnagyobb segítséget a török állam a menekültek befogadásával nyújtotta a magyar ügynek. Majd pedig azzal, hogy ellent mert mondani a Kossuthék kiadatását kardcsörtetve követelő Ausztriának és Oroszországnak. A magyarországi menekültek közül többen, köztük a lengyel Bem József tábornok és Kmety György magyar tábornok, a krími háború majdani hőse, mohamedán hitre tértek, hogy segíthessék a cári hatalommal elkerülhetetlennek ítélt háború előtt álló török sereg felkészülését. A török földre menekültek közül sokan hazatértek, sokan szétszéledtek a nagyvilágban. Kossuthot nagyhatalmi nyomásra néhány tucat hívével együtt a Balkánról Kis-Ázsiába költöztették internálként.

Kossuth török földi tartózkodásának két esztendejéből másfelet Kütahjában töltött. Kénysértartózkodásának körülményei — a török hatóságok túlnyomó többségének jóindulata folytán — lehetővé tették, hogy kapcsolatot teremtsen nyugat-európai emigráns társaival s hallassa véleményét a szabad világ fórumain. Kütahjában szövegezte meg a Magyarország demokratikus megújulását célzó alkotmányjavaslatát és a Duna menti népek összefogását szorgalmazó koncepciója vázlatát. Amikor az USA Kongresszusának határozata folytán amerikai hadihajó érkezett a török vizekre, hogy az internált magyar politikust szabad földre vigye, a törökök érdemből is, nem csüggedten, hanem nemzete megújulásának támogatására készen hagyta el 1851. szeptember 11-én Kossuth Lajos Törökországot.

♣ Szabad György

Szilágyi Dániel életét és munkásságát bemutató gyűjtemény, okmányok, fényképek, tárgyi emlékek kiállítása Hajdúhadházon

Szilágyi Dániel 1831. (az Életrajzi Lexikon szerint 1830. — A szerk.) január 15-én született Hajdúhadházon. Édesapja, Szilágyi János 1826 óta prédikátora a városnak, a latin, görög, szanszkrit, héber, francia, olasz, angol, német nyelv ismerője, tudományos nyelvészeti, logopédiai, matematika dolgozatai jelentek meg. Tőle örökölte Dániel fia a tudományok iránti vonalmát. Az apa halála után 1839-ben a család Hajdúböszörménybe, majd Debrecenbe költözik.

Bizonyos, hogy a nemzeti iskola első két osztályát Hajdúhadházon végezte, ezután Böszörményben gimnazista, majd a Debreceni Református Kollégium diákja.

1847 elején kollégiumi tanulmányait abbahagyja, s nem egészen tizenhét éves fejjel, 1848 őszén a szabadságharc katonája lesz, s honvédhuszár-örmmesterként harcol Dél-Magyarország csatateréin, egészen Szenttamásig, végül a szabadságharc utolsó napjaiban hadnaggyá lép elő. Nem tette le a fegyvert, nem adta meg magát sem az osztráknak, sem az oroszoknak. A Kossuthot kísérő magyar bújdosókkal Orsovánál lép török földre, s többé nem látta viszont Magyarországot.

A volt debreceni diák hallatlan viszontagságokon ment keresztül száműzetése első éveiben. Teherhordó szolgálként tengődött Várnában, s mialatt hordta urának a terhet, verítékesen tanulta a török nyelvet, s szoktatta szemét a merőben idegen fráshoz. Nem sok idő kellett hozzá és a török fővárosnak ő lett legkeresettebb és legmegbízhatóbb fordítója, és a török nyelv szerkezetének legalaposabb ismerője. Közben megtanulta az angol, francia, német nyelvet, hosszú utazást tett keleten, járt Bejrútban, Alexandriában, Medinában, a sivatagban is, s végre „megkerülve két világrészt, átszelve három tengert, ismét megállt Isztambul tornyai fölött”.

Török földön alapított családot 1854-ben. A gyermekei közül életben maradt Bélával és Árpáddal édesanyjuk 1863-ban hazatért Magyarországra, hogy a fiaik magyar iskoláztatásban részesüljenek.

Szilágyi Dániel a krími háború idején az angol hadsereg tolmácsa, majd Konstantinápolyban antikvár könyvkereskedést nyitott, emellett még török ügyvéd, nyelvtanító és tudós. Családját eltartotta keresetéből, s emellett minden odavetődött honfitársa tapasztalhatta milyen kincs volt az ő vendégszeretete s barátsága.

1867 körül már alapos török fordítói hírnévnek örvendett. Szenvedélyesen gyűjti a török kéziratokat, irodalmi munkákat, a magyar-török korszakra vonatkozó okmányokat, régi török nyelvemlékeket, könyveket. Családjá hazaköltözése után mindenét a búvárlatra fordítja, szerény körülmények között él Konstantinápoly Pera nevű negyedében. Ismerték őt a török könyvkereskedők. Könyvgyűjteményében általános keleti érdekű, azaz az Oszmán Birodalom, Perzsia, Arábia, Egyiptom és Közép-Ázsia történetére vonatkozó, továbbá a mohamedán hit-, jogtudomány, etika, diplomácia fontos munkái találhattak. Ezek a nehezen kapható ritkaságok közé tartoztak.

„...Akadémiai címek, koszorúk és minden külső cifraságok nélkül oly tiszteletet nem szerzett a magyar névnek még senki, mint ez a világtól elvonult szerény búvár, akit a külföld orientalistái sokkal jobban ismertek, mint itthon... Egész tudományos generációkat nevelt fel ez a nagy tudós: nemcsak a magyar orientalisták zömét vezette be Kelet tudományos világába, de keze alatt nőtt nagyra külföld legtöbb szaktekintélye. Európában akadémikus tudós társaságok választották keblükre e kitűnő férfiakat, tanfőmesterük pedig elégedett

tovább homályban, névtelenül" írja róla a Budapesti Hírlap jeles újságírója, Tóth Béla, a lap 1885. november 27-i nekrológijában.

Hathatósan közreműködött a török kormánynál a Corvinák visszaadásában. „A Corvinák felkutatására Constantinápolyba érkező akadémiai delegáció legnagyobb segítségére volt, s egy becses török könyvgyűjteményt is, mintegy ötven darabon felül... ajándékozott az Akadémiának ... nagybőrra iskolai és nyelvtani kézikönyveket, újabb szépirodalmi munkákat és szépiratokat, valamint egyéb becses költői, történelmi munkákat... Jövőre is ígéri, hogy hazai történelmünket érintő összes keleti kútfőként igyekezni fog időnként az Akadémia számára megszerezni. Ha valaki, úgy Szilágyi leginkább képes az Akadémiának ilyen irányú szolgálatot tenni, nemcsak kitűnő keleti nyelv- és helybeli viszonyok ismereténél, tudományos képzettségénél, de virágzó könyvkereskedésénél fogva is, mely a keleti könyvzakban, egyetlen európai könyvkereskedés.” Jelenti az akadémiai delegáció beszámolója végén.

Ígéretét megtartotta: az Akadémia kézirattárának három olyan levél is birtokában van, melyben a tőle érkezett török nyelvű kéziratok katalógusát tartalmazza.

1885. november 25-én váratlanul elhunyt. Síremléke a Ferkő protestáns temetőben, a száműzetésben meghalt honvédek kis magyar foltjában található, mely sírtelket még ő alapított.

A három méter magas, nyolcszögletű fehér márvány síremlék felirata: „Szilágyi Dániel, született 1831^{ben}, meghalt 1885^{ben} Gyűjtés alapján emelte a Constantinápolyi Magyar Egylet.”

Hagyatéka kalandos és hányattatott úton — Vámbéry Ármin erőfeszítésének köszönhetően — került haza Magyarországra, a kézirat-gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába, a kevésbé értékes, de tömegében hatalmas könyvgyűjtemény pedig a kiskunhalasi gimnázium birtokába, később az Országos Széchényi Könyvtárba.

Az akadémiai ötszáz darabból álló kézirat könyvtár első részletesebb ismertetését Kúnos Ignác adta 1891-ben. A Collectio Szilágyiána című anyagból négyszázharmincnyolc török, a többi perzsa és arab nyelvű. Ez képezi az Akadémia Keleti Gyűjteménye török kéziratainak gerincét mindmáig. Ezért őrzi Szilágyi Dániel nevét a Keleti Gyűjtemény falán elhelyezett „Donátorok emléktáblája” is.

É. Kiss Sándor: Szilágyi Dániel /1831—1885/

Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum III. évkönyvéből

Hajdóbozsórmény, 1977. című tudományos dolgozata alapján készítették a Szilágyi Dániel emlékkiállítás szervezői.)

A kiállítás megrendezésére a Magyar Millenniumi Emlékbizottság pályázatának elnyerésével került sor.

A kiállítás ideje: 1998. március 15. — április 15.

A kiállítás helye: Dr. Földi János Általános és Művészeti Iskola

Felelős: Filep Miklós általános és művészeti iskolai igazgató, Béres László polgármester

A kiállítás tervezői: Buzás Csabáné tanárnő, Tóth Károly helytörténész, Vargáné Sörös Ilona tanárnő

Munkatársak: Bereczki Ibolya tanárnő, Buzás Nóra tanítónő, Joó Anikó tanárnő, Lakatos Zsolt tanár

Kivitelezők: Maya Fotó, Debreceni Művészi Fotó Szövetkezet

Technikai munkatársak: Nagy Józsefné iskolatitkár, Budinszki Pál, Erdődi László, Pénzeli Sándor.

KÖZLEMÉNY!

Értesítjük tagtársainkat, hogy egyesületünk tisztújító közgyűlését a Nemzetek Házában (Budapest VI., Bajza u. 54.) 1998. március 26-án, csütörtökön este 18 órakor tartjuk. A napirend fontosságára tekintettel kérjük tagtársainkat szíveskedjenek megjelenni.

Az elnökség

„Konstantinápoly Budapesten” 1896-ban

Noha elmúlt a millennium századik évfordulója, mégis úgy gondoljuk, ha megkésve is, de meg kell emlékezni arról, hogy *Kellner Lipót* építész tervei alapján felépítették Lágymányoson 1896-ban „Konstantinápoly Budapesten” elnevezéssel az akkori török főváros jellegzetes épületeit. A házak lakberendezésével kívánták bemutatni a korabeli törökök mindennapi életét is. A kivitelező *Somossy Károly*, aki egyben a „Somossy-Orfeum” igazgató tulajdonosa is volt. A tervezők úgy gondolták, hogy a Duna, az akkori Lágymányosi tó közelsége miatt ide lehet képzelni a Márvány-tengert, az Aranyszarv-öblöt és a Boszporuszt.

Az épületek többsége papírmásébból, kátránypapírból, bádóg- és falemezből, gipszöntvényből és műköből készült. A „város” elsősorban mulatóhelyként szolgált, de mint látványosság is érdekes és tanulságos volt, a kiszolgáló személyzet török ruhát hordott, tevék és öszvérek is láthatók voltak az utcákon. A fogadóknak török kávét és ételkülönlegességeket szolgáltak fel. Az adott időben műezzin szóltatott imára a hívőket. Az új városrész a Duna Gőzhajózási Társaság hajóin volt megközelíthető.

Érdeemesnek látszik idézni a korabeli „Fővárosi Lapok” tudósítását a figyelemreméltó látványosságról, a megnyitásról: „...rengeteg nép özönlött át Lágymányoson, melynek térségén aranyos kupolák, karcsú minaretek hirdetik, hogy a millenáris Budapest ismét gazdagabb egy érdekes látvánival: ez a Konstantinápoly igazán úgy épült, akár az ezeregy éj bűvészei építették volna e csodás palotákat: szemlátomást adott ki a földből a tenger mecset, várkastély, bástya, bazár, kávéház, melyekben híven mutatják be a török életet...”, a hely „...igen sokat ígérő, nagyon kellemes, látványos, jó levegővel üdítő kiránduló helyet nyújt a főváros közönségének. A dunai hajó az Aranyszarv-öbölbe vitt bennünket, melyen száz meg száz tarka csónak leng. A partról a galatai hídon a fényes porta előtti térre lép a látogató, melynek háttérben most épül a nagy színház. A tértől a korzó húzódik balra, mely a janicsár térre vezet, ahol a világhírű Aja Sophia mecset részére épült föl a plateau; a mecset alapkövét, mohamedán ceremóniák közepette, június elején teszik le. Nagyon érdekes a Rue de Stamboul, ... két oldalán a boltosok tarka perzsa szőnyegeteket aggattak ki, és csillogó csecsebecsékkel csalogatják a járókelőket.” (Fővárosi Lapok, 1896. május 24.) A „Pesti Hírlap” szerint a megnyitón mintegy 40 ezren vettek részt, köztük a magyar és osztrák politikai és társadalmi élet jelentős alakjai, például: „Geluchowszki gróf külügyminiszter, Badeni gróf osztrák miniszterelnök, lovag Bilinszki, Falkenkayn báró osztrák miniszterek ... Dániel Ernő, Wlassics Gyula, Jósika Samu báró nejeikkel...” A megnyitón pazar tűzijáték is volt.

Sajnos a jeles vállalkozás már a következő évben válságos helyzetbe került, mert egyrészt a mai Vidám Park területén kialakított „Ós-Budavár” nevű hasonló jellegű mulatóhely — ahol szintén volt egy mecset — sokkal jobban megközelíthető volt a városközpontból, ezért oda többen jártak, míg Somossy vállalkozását csak hajón lehetett meglátogatni, másrészt az új „várost” az akkori nedves időjárás következtében sajnos szúnyoginvázió támadta meg, ami ellen akkor még nem tudtak hatásosan védekezni. A szúnyogok elriasztották a vendégeket, ezért a vállalkozó bezáratta a „Konstantinápoly Budapesten” kapuit. Így ez az igen figyelemreméltó és a török magyar barátságot is erősítő kezdeményezés ilyen rövid fennállás után megszűnt. Ma már alig néhányan tudnak róla, ezért most, megszűnésének 100. évfordulója alkalmából megérdemli, hogy megemlékezzünk róla.

✍ Batári Gyula

Egy rejtett kincs: a divriği dzsámi és kórház

Divriği: 2000 méter fölél tornyosuló hegyek közé zárt városka Ankarától mintegy 600 km-re keletre. A település "mindössze" 1250 m magasan fekszik a tenger szintje felett, de országúton csak a *Karasar geçidi* nevű, 1950 m magas hágón át közelíthető meg. Nyáron, mert télen bizony sokszor méteres hótorlasz zárja el az utat a forgalom elől. Ilyenkor az egyetlen közlekedési eszköz a vasút, amely 1937 óta köti össze Ankarával. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy neve alig ismert a külföldiek előtt, pedig a városka olyan kincset rejt, ami méltán ámulatba ejti szemlélőjét. Ez a kincs az *Ulu Cami ve Darüşşifası*, azaz a Nagy dzsámi és kórház épületegyüttese, pontosabban annak a nyugati és északi oldalán lévő kapui.

A *Türkiye Tarihi Yerler Kilavuzu*¹ (Törökország történelmi helyeinek kalauza) című könyv ezt írja Divriğiről: „...A hettita és más korszakok után a római korban, miután Pompeiusz legyőzte V. Mithridatész pontuszi királyt, a városnak a Nikapolis nevet adta, amelynek jelentése 'a győzelem városa'. A bizánciak Tefrike névvel illették. A bizánciaktól 1070-ben került a szeldzsuk törökök kezére. 1180-1252-ig a mengücsidák fővárosa volt. 1277-ben az ilkánok uralma alá került. 1516-ban Javuz Szelim szultán csatolta az Oszmán Birodalomhoz. Először az Amaszjai majd a Szivaszi vilájethoz kapcsolódó szandzsák központja volt. 1845-től Szivasz megye egyik járási székhelye...”

A várostól északra egy meredek hegy tetején vár áll, amelyet Mengücsoglu Szülejmán Sah építtetett 1197-ben. Annak ellenére, hogy a múltban többször renoválták, romos állapotban van.

A várhegy déli oldalában, a mai városnál kissé magasabban helyezkedik el az a dzsámi és vele egybeépített kórház, amelynek kedvéért érdemes vállalni a hosszú és fásztó utazást. A kapuk fölél kőbe vésett írás örzi számunkra az építető nevét, és az építés idejét is. Eszerint a dzsámit 1228-ban emeltette az egyik Mengücsoglu szultán, Ahmed Sah. Ezért Ahmed Sah Dzsámi néven is említik. Felesége, Melike Turan 1240-ben egy kórházat építtetett hozzá.

Az épületegyüttest legelőször a XVII. századi neves török utazó, *Evlia Cselebi* említi. Leírásában a várral, illetve a város nevével kapcsolatos mondákat, majd a város akkori (1649. évi) közigazgatási és gazdasági helyzetét tárgyalja röviden. Ezután tér rá a dzsámi ismertetésére, amelynek során többek közt az alábbiakat írja: „A városban ennél nagyobb dzsámi nincsen... Az épületegyüttesnek három kapuja van és egy minaretje, és a dzsámi építetője a fenséges szeldzsuk uralkodó, Aláaddin szultán... Ezzel a Divriğiben lévő dzsámmal művészi kivitelezés tekintetében sem a Burszában található Jildirim Hân (I. Bajezid Ulu Dzsámija), sem a Szinop városában lévő díszesen faragott mimber („szószék”) ... sem pedig a budai végeken emeltek, sem az esztergomi dzsámi nem vetekedhet. Röviden szólva, szépségének leírására a nyelv elégtelen.”

Az első idegen nyelvű munka² így említi: „A divriği Ulu Dzsámi kapuja a Nyugat-Ázsiában látható, nagyon díszes iszlám építészeti példák közül is az egyik legszebb.”

Ötven évvel később egy francia utazó³ így ecseteli az épületet: „...Ez a 150x30 m-es dzsámi sárga színű, faragott kővekből épített, kiváló állapotban megőrzött, nagyszerű re-

mekmű, kapuja építészeti és kőfaragói csoda. Az ezernyi rozettás, a csipkeszerűen megmunkált finom ornamentika és a bonyolult kompozíció elbűvöli a szemet. E főkapu mellett két másik kapuja is van, melyek közül az egyik a dzsámi udvarába, a másik pedig a dzsámihoz tartozó medreszébe vezet. Annak ellenére, hogy ezek méretüket tekintve szerényebbek és ornamentikájuk is kevésbé gazdag, e két kapu is jelentős példája a szeldzsuk kori török művészetnek...”

A 20. század elejétől kezdve egyre szaporodnak a dzsámmal és kórházzal foglalkozó cikkek és írásművek, amelyek közül csak A. *Gabriel* 1934-ben kiadott művét említjük (Monument Turcs d'Anatolie). Ennek 2. kötete külön fejezetet szentel a dzsáminak. Az általa közölt ismeretek, tervrajzok és fotók a későbbi munkákhoz is forrásként szolgáltak.

Századunkban, különösen annak második felében, a külföldi kutatók mellett a török kutatók munkái is figyelmet érdemelnek. Ezek a cikkek a dzsámi épülete mellett már annak berendezéseit, textiliáit, edényeit is részletesen tárgyalják.

A dzsámi építésének 750. évfordulója alkalmából (1978) közel 500 oldalas emlékkönyv jelent meg Törökországban, „Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası” címmel. A kötet első fejezetében *Yılmaz Önge* ad részletes leírást a dzsámiról, a második fejezet pedig azokat a fotókópiákat és faksimile szövegeket közli, amelyek a dzsámmal kapcsolatban valaha is napvilágot láttak.

Tekintettel a dzsámi művészi értékeire és művészettörténeti jelentőségére, 1985-ben felvételt nyert az UNESCO Kulturális Világörökség jegyzékébe.

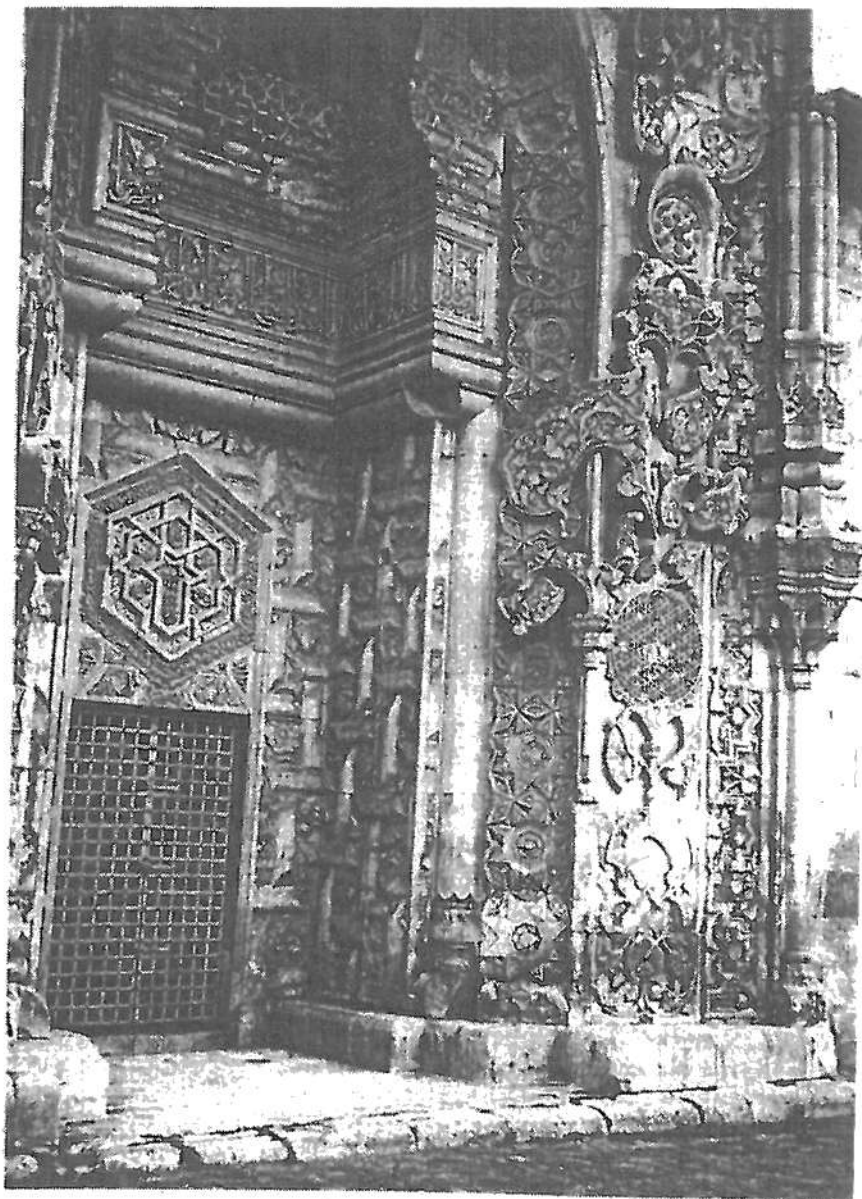
A fentiek ismeretében érthető módon kerestük az alkalmat, hogy eljuthassunk Divriğibe. Ez az alkalom a Kanggal mellett épülő erőmű meglátogatásakor érkezett el. Kanggalól ugyanis mindössze 80 kilométernyire van Divriği, és pár éve már jó minőségű, aszfaltozott út vezet oda. Ennek ellenére az utazás gépkocsival több mint két óráig tart, mert a kopár, sziklás hegyoldalakon felkapaszkodó, kanyargós serpentineken csak lassan, óvatosan lehet haladni. A körülöttünk magasodó 2500 m-t is meghaladó hegycsúcsok látványa azonban kárpótol a lassúsáért.

Divriğibe érve gyalog mentünk fel a városka felett magasodó dombra, ahol a sárgás színű, faragott kővekből épült dzsámi található. A város felől magas, kőekkel megerősített támfal védi a dzsámi nyugati homlokzata előtt elterülő teraszt, és eltakarja lentről a rálátást a nyugati oldalon lévő kapukra. Így aztán, a teraszra felérve a meglepetés erejével tárul az ember elé a valamikori kórház boltíves kapuzata, gazdagon díszített oszlopaival, dúsan faragott geometrikus díszítésével. A nyugati homlokzaton van a dzsámi bejárata is, ami a kórház kapujánál jóval kisebb és bár kevésbé díszes, de így is gyönyörű. Az igazi „csoda”, az ún. „Taç Kapı” (korona kapu) az északi oldalon van. A felfedezés izgalma mentünk hát át az északi oldalra. Ez a kapu, amely jóval az épület eresze fölél magasodik, valóban kivételes alkotás. Egész Anatóliában egyedüláll. Kőbe vésett geometrikus- és virágmotívumok díszítik. De nemcsak domborművek találhatók rajta, hanem áttört köindák és levelek is. Az ember legszívesebben leülne a kapu elé és órákig csak gyönyörködni ebben az egyedülállóan szép munkában. Sajnos azonban az északi fal előtt nincs olyan széles terasz mint a nyugati oldalon, így nincs jó rálátás a kapuzatra. Mindössze vagy két-három méter széles járat van előtte, amit egy derékmagasságú kőfal határol. Pedig volna hely, hiszen a kőfalon túl tágas térség terül el. Sajnos ez meglehetősen elhanyagolt állapotban van, akárcsak a város

¹ M. Orhan Bayrak: *Türkiye Tarihi Yerler Kilavuzu*. Remzi Kitabevi. İstanbul, 1982.

² W. F. Ainsworth: *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*. II. London, 1842. 8.

³ Vital Cuinet: *La Turquie d'Asie*. Paris, 1892.

A dzsámi északi kapujának részlete

felőli lejtő, ami bizony méltatlan ehhez a gyönyörű műemlékhez. Mennyivel szebb lenne, ha ezt a kőfalat lebontanák, a térséget parkosítanák, és padokat helyeznének el, ahonnan zavartalanul lehetne gyönyörködni ebben a művészi alkotásban! A dzsámit körüljárni sem lehet, mert a keleti és déli oldalán a medresze kerítése zárja el az utat.

Az egykori kórház ma múzeum. Belépve megismerkedtünk Zeki Cannal, a múzeum őrével. Átadtunk neki egy-egy példányt a Török Füzetekből és a Gül Baba türbe ismertetőjéből, és hamarosan úgy összebarátkoztunk vele, hogy később a falujába is ellátogattunk.

Zeki bey röviden elmondta az épület történetét, és körbekalauzolt a múzeumban. A kapun belépve, egy közel négyszetalakú, nagyobb helyiségbe juthatunk, amelynek közepén hatszögletű vízmedence van. Ma üresen áll, bár a be- és kifolyó nyílásai épek. A medence feletti tetőablakon át jut fény ide. A központi nagy terem északkeleti oldalán található a türbe, ahol az építetőnek, valamint feleségének és családjának a szandukái (sírjai) vannak.

Zeki beytől megtudtuk azt is, hogy a műemléket bizony kevesen látogatják. Nyaranta mindössze 2-300 turista vetődik arrafelé. Ellentétben más törökországi műemlékekkel megszokottakkal, sem prospektusok, sem képeslapok nem kaphatók. Viszont, ami megint csak a turisták kis számával magyarázható, az árusok elmaradhatatlan hada sem zavarja a nyugodt szemlélődést.

A dzsámit, amely az épülettömb északi részét képezi, ma is használják. Az északnyugati sarkánál emelkedik az egyetlen, nem túl magas, egyerkélyes minarete. Az épületet 25 félkupola fedi, amelyek oszlopokon nyugszanak. A mihráb felett lévő 12 oldalú piramis alakú kupola a többi-ektől külön áll, és azoknál jóval magasabb. A félkupolákat tartó, négy sorban elhelyezkedő 16 szépen díszített oszlop közül néhányat a 18. században nyolcszögletű burkolattal vettek körül az épület megerősítése céljából. Kivételesen szép a fából faragott mimber is, amelynek felső felét gyönyörű növényi motívumok díszítik. A mimber építőjének neve, *Tifliszi Ibrahim fia Ahmet*; ez egy tizenkétágú csilagba van beleírva.

Mint említettük, a dzsámi jelenlegi bejárata a nyugati oldalon van, a gyönyörű északi főbejáratot ma már nem használják. A Mengücsöglük idejében azonban — más, dombra települt anatóliai városokhoz hasonlóan — Divriği is a várfalakon belül, a várhegy laposabb, déli lejtőjén helyezkedett el. Így az északi kapu a város valamikori főutcájára vagy főterére nyílhadt. Akkoriban nyilván ezt, a vár felé néző, északi főkaput használták. A régi település nyomai, kisebb halmok és gördök formájában ma is láthatók. Múltán azonban később a várfalak védelmét már nem igényelte a település, fokozatosan „leköltözött” a völgybe, így már a dzsámi a várostól feljebb, attól keletre helyezkedik el.

Amikor a Divriği-be való látogatásunk tervét a kangali törököknél szóba hoztuk, megemlézték, hogy sok kurd lakik a vidéken. Nos, Zeki beytől ezzel kapcsolat-

ban is kértünk felvilágosítást. Megtudtuk, hogy Divriği és környékének lakossága igen nagy százalékban kurd, és az ő felesége is az. Persze legtöbbjük már beolvadt a török többségbe, így az ő felesége sem tud már kurdul, de az apósa még igen. Korábban örmények is éltek a környéken. Bizonyosság erre, hogy az ő falujában, Ermeni köyüben (jelentése: Örmény falu), amely Divriğitől kb. 15 km-re van, ma is látható a valamikori örmény templom romja. A falutól pár kilométerre magasodó, meredek sziklafalakkal határolt hatalmas fensíkot pedig Gavurların Yaylası (gyaurok fensíkja) néven emlegeti a nép. De hát Anatóliában, amit a népek országútjának is szoktak nevezni, gyakran cseréltek gazdát a városok. A dzsámi 750 éves története során is hány hódító, hányfajta néptörzs fordult meg ezen a zord tájon! A dzsámi azonban rendületlenül áll a városka felett, és az utódok gyönyörűségére őrzi a hajdani mesterek kezének csodálatos alkotását.

✍ Puskás László

(Következik: Trónoló istenek a Nemrut-hegyen)

A TÖRÖK TESTVÉRSZERVEZETNÉL

Az Ankarában működő Török-Magyar Baráti Társaság tisztségviselői nagy szeretettel láttak bennünket vendégül, előbb hivatalos helyiségükben, majd fehér asztalnál, egy elegáns étteremben. Velünk tartott a magyar nagykövetség két munkatársa, Kollár János tanácsos és Sándor István konzul is. Amíg a törökök tudók elmélyült vitát folytattak Anil Çeçennel, a társaság elnökével és „penzügyminiszterével”, Tosun Sarallal, addig jómagam igyekeztem szóra bírni az egyesület „nagy öregjeit”.

Előbb *Veddet Erkun* professzort, aki régi ismerősünk.

Milyen körülmények között került Magyarországra?

Atatürk idejében, 1936-ban ösztöndíjas vizsgát tettem és kétszáz vizsgázó közül elsőként nyertem ösztöndíjat arra, hogy Budapestre menjek mezőgazdasági gazdálkodást és takarmányozást tanulni. Amikor Budapestre kerültem, magyar családoknál laktam. Egyedül voltam, rokonaim nem voltak Magyarországon, de a magyar családok közelebb álltak hozzám, mint — édesanyám kivételével — a saját rokonaim. Édesapám korán meghalt.

Mondhatjuk azt, hogy Professzor úr egy olyan gyönyörű ország után mint Törökország, nálunk második hazára talált?

Több mint második hazára! Nagyon szerettem Magyarországot.

Fiatal egyetemistaként nem volt honvágya?

Volt honvágyam, de a magyar családok úgy fogadtak engem, mint saját fiukat. Ha beteg voltam aggódtak értem, hozták az orvost, segítettek. Támogattak, mint családtagokat szokás.

Az éppen csak férfivá érett fiatal emberként hogyan látta a magyarokat? Miként látta ezt a második hazát?

Nekem Magyarország egy más világ volt. Először is az ételek nem voltak olyanok, mint amelyeket én İzmirben ettem, ahol felnőttem. Más volt a levegő. Mindenki magyarul beszélt, egy kicsit beszéltem ugyan angolul, de nehezen tudtam kapcsolatot teremteni. Később megtanultam magyarul, különösen az segített sokat, hogy a magyarok állandóan javították beszéd tudásomat. Így hat hónap után megtanultam magyarul és jelentkeztem a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre.

Milyen volt a magyar egyetem? Nehéz volt-e?

Igen. Különösen nekem idegennek volt nehéz, mert a tanárain nem tettek különbséget. Amikor megtudták, hogy nem vagyok magyar, kérdezték honnan jöttem. Amikor megmondtam, hogy török ösztöndíjas vagyok, különleges figyelemmel segítettek, hogy jól megtanuljam a gazdálkodást; ezzel is Törökországot akarták támogatni. A vizsgákon persze nagyon szigorúak voltak velem. Egyszerűen: nem volt könnyű dolgom.

Ennek ellenére Professzor úr szívesen emlékezik vissza az egyetemi évekre?

Igen. Sok barátom volt, bár többen meghaltak közülük, de még mindig van, aki él és levelezünk. Két nappal ezelőtt is kaptam levelet Magyarországról, Mártha Zsuzsától, aki évfolyamtársam volt, ő később a Mezőgazdasági Múzeum egyik vezetője lett.

Hány éve már annak, hogy átvette a diplomáját?

A diplomámat 1943-ban vettem át.

Azóta járt Magyarországon?

Negyven évig nem.

Ennek ellenére nagyon jól beszéli a magyar nyelvet.

Voltak Törökországban magyar barátaim, azokkal sokat beszéltem. A követségre nem jártam sokat, de a magyarokat nagyon szeretem, mindig kerestem velük a kapcsolatot. Negyven év múlva mentem csak ismét Magyarországra, amikor írtam egy verset *Várj ötven évet* címmel.

Ismerünk Professzor úrtól egy másik verset is, amely egy bizonyos Ilonkához íródott. Ki volt ez az Ilonka, ha nem tapasztaltan a kérdés?

Ilonkával nagyon szerettük egymást, sajnos korán meghalt. A magyar lányok nagyon szerettek engem. Nagyon sok magyar lánnyal volt kapcsolatam, de az évfolyamtársaimnak nem udvaroltam. Nagyon előkelő családok lányaival jártam, bálba vittem őket. Jó kapcsolatom volt a Toldi családdal. Toldi Márta édesanyja a Kossuth családból származott, édesapja pedig ügyvéd volt, és ha jól emlékszem az ügyvédi kamara elnöke. Kapcsolatom volt a Végh családdal is, Végh Jenő a Kereskedelmi Akadémia tanára volt, jól tudott törökül és főtitkára volt a Gyáripárosok Szövetségének. Nagy török barát volt.

Mit kamatoztatott élete során abból a tudásból, amit Magyarországon szerzett?

A mezőgazdaságban dolgoztam, az első vonalban. Tanítottam az egyetemen, voltam minisztériumi vezető. Sok mindent alapítottam, többek között a Török-Magyar Baráti Társaságot is. A szakirodalomban jól csengő nevem van, publikáltam Amerikában is. Különböző kutatásokban vettem részt, de a metodikát Magyarországon tanultam. Egyik híres keszthelyi professzor 1935-ben egy török ménesben járt, ekkor javasolta Atatürknek, hogy küldjenek fiatalokat Magyarországra tanulni. Ekkor én még semmit nem tudtam Magyarországról, a nyelvet sem ismertem. Isztambulban volt egy magyar egyesület, ennek a titkáráról tanultam két-három szót magyarul.

Melyek voltak ezek az első magyar szavak?

Ilyenek, mint pl.: hol van? mibe kerül? hogy van?

A török ember számára nehéz a magyar nyelvet megtanulni?

Nem. Azt hiszem nem, már hat hónap tanulás után a törökök kezdenek folyamatosan beszélni.

A vezetői munkától visszavonult, mivel tölti napjait? Hány éves?

Nyolcvan éves öreg török vagyok. „Török basa, nagy a hasa” (mondja mosolyogva).

Most, hogy az aktív vezetéstől visszavonultam, azon fágadozom, hogyan lehetne a magyarokkal együttműködve mezőgazdasági szakmúzeumot létrehozni Ankarában. Amikor ezt az egyetem rektorának megemlítettem, ígéretet tett arra, hogy segíteni fog. Úgy gondolom, jó volna például megszerezni és kiállítani azt a traktort, amelyet még Atatürk használt. Magyar traktor, amely Magyarországon készült a Hoffer-Schranz Gyárban. Abban az időben nagyon sok mezőgazdasági gépet hoztak Magyarországról Törökországba. Most azon dolgozunk, hogy ezek a régi mezőgazdasági eszközök ne kallódjanak el, kerüljenek szakmúzeumba. Magyar barátaim és a budapesti Mezőgazdasági Múzeum jelenlegi igazgatója is készek arra, hogy segítsenek. Ez a barátság.

A gazdasági életben a kezdeti lendület után megtorpant az együttműködés. Bár a szakemberek azt mondják, hogy a két ország gazdasági kapcsolatai újból fellendülőben vannak. Hogyan látja ezt a kérdést?

Kormányaink már aláírták a szabadkereskedelmi megállapodást. A török parlament remélhetőleg rövidesen elfogadja azt. Ezután a török vállalatoknak a magyarokkal együttműködve kell kialakítani a jobb, a mindkét fél számára kedvező kereskedelmi kapcsolatokat.

Milyen területek, milyen termékek jöhetnek leginkább számításba?

Szerintem a vegyészet nagyon fontos lehet. Ezen belül is a műszaki kémia és a szerves kémia. Úgy gondolom, hogy a gyógyszergyártásban lehetne leggyümölcsözőbben együttműködni. Különösen a gyógyászatban, a veseelégtelenségben szenvedőknél használt dialízis gyógyszer-alapanyag gyártása volna fontos Törökországnak. Vagyis a magyaroknak exportálni kellene ezeket Törökországba.

Az együttműködésben mit tudnának adni a törökök?

Magyarországon nincs déligyümölcs. Lehetne közösen déligyümölcsle gyárat létesíteni, hiszen a török narancs rendkívül ízletes. De ezen kívül is nagyon sok lehetőség volna a más területen való együttműködésre. Véleményem szerint a gyógyszerkutatásban volna nagy perspektíva. A mezőgazdaságban pedig a műtrágya gyártásban van nagy lehetőség, de a virágtermesztés is ilyen terület. Ezeknek egyébként a második világháború előtt voltak hagyományai.

A magtalan szőlőnek, a mazsola alapanyagának is jó piaca lehetne Magyarország, ott ebből nagyon ízletes süteményeket csinálnak. Összefoglalva: én úgy látom, hogy az együttműködésre számtalan lehetőség van, csak kölcsönösen akarnunk kell azt.